

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Кочума Інна Юріївна

УДК 314.18:316.42

Людський розвиток як чинник економічного зростання в Україні

Спеціальність 08.09.01 –Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ -2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Грیشнова Олена Антонівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри теоретичної та
прикладної економіки

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор, академік НАН України

Чухно Анатолій Андрійович, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри економічної теорії;

кандидат економічних наук **Палій Олена Михайлівна,** Національна академія державного
управління при Президентові України, доцент кафедри європейської інтеграції.

Провідна установа:

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, відділ проблем відтворення
людського капіталу та розселення

Захист дисертації відбудеться 12 січня 2006 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за
адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних
досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий 10 грудня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Полякова С.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Науково-практичне обґрунтування стратегії економічного зростання незалежної України в сучасних умовах є одним з найважливіших напрямів реалізації економічної думки. Водночас, за багаторічною традицією, що йде від часів індустріальної трансформації суспільства, економічне зростання у нашій країні багатьма сприймається, передусім, з погляду процесів, що відбуваються в галузях матеріального виробництва і нагромадження. Приріст капіталу і матеріально-речових благ нерідко розглядаються як універсальні й визначальні чинники прогресу. Однак історія ХХ століття довела, що економічне зростання, яке сприймалося як самоціль, відбувалося із загостренням соціально-економічних суперечностей і нерідко супроводжувалося глибокими, руйнівними кризами.

Глобальна концепція людського розвитку, що стала одним з найкращих досягнень людської цивілізації, виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди – заради розвитку виробництва. Безумовно підтримуючи таку позицію, ми все ж таки повинні визнати, що вона, на жаль, ще далеко не повністю усвідомлена і сприйнята в Україні. На нашу думку, основна причина цього – сприйняття процесів людського розвитку та економічного зростання як окремих, відособлених, з яких другий створює умови для першого і визначає його.

Дисертаційна робота ґрунтується на наукових доробках зарубіжних вчених – засновників концепції людського розвитку – А.Льюїса, А.Сена, К.Гриффіна, Дж.Найта та ін., класиків концепції людського капіталу – Т.Шульца, Г.Беккера, Е.Денісона, Дж.Кендрика, Г.Псахаропулоса, Л.Туроу та ін., розробників методології дослідження впливу різних чинників на економічне зростання – Р. Лукаса, М.Солоу, П.Ромера, Д.Карда та ін. Відомі вчені України – О.Власюк, В.Гєєць, О.Грішнова, Г.Дмитренко, Т.Зяць, Е.Лібанова, О.Макарова, В.Новіков, В.Онїкєнко, О.Палій, І.Петрова, С.Пирожков, А.Ревенко, В.Стєшенко, А.Чухно, В.Шишкін та ін. також плідно працюють над дослідженням проблем людського розвитку та чинників економічного зростання. Разом з тим, слід підкреслити, що нова природа економічного зростання, вирішальна роль у ньому нематеріальних чинників, передусім позитивних людських якостей, формування яких і є змістом людського розвитку, вплив людського розвитку на економічне зростання поки що системно не досліджувалися в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації тісно пов'язана з науково-дослідними роботами, що проводяться за участю автора в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України: “Людський розвиток регіонів України:

аналіз та прогноз” (комплексне фундаментальне дослідження) - № державної реєстрації 0103U005480, в межах якого особисто автором були розроблені загальні принципи та здійснено оцінку впливу людського розвитку на економічне зростання регіонів; “Удосконалення соціально-економічних механізмів стимулювання інноваційного розвитку України” (№ державної реєстрації 0104U007638) в рамках програми “Соціально-економічні та гуманітарні чинники інноваційного розвитку України” (автором досліджувалися пріоритетні напрями вдосконалення системи освіти та активізації методів соціального партнерства для вирішення завдань людського розвитку та економічного зростання), а також в Кіровоградському національному технічному університеті на тему “Механізм ефективного використання та розвитку трудового потенціалу регіону” (№ державної реєстрації 0103V006102, 2002-2005 рр.), в межах якої автор систематизувала теоретичні основи формування трудового потенціалу та розробила пропозиції щодо його розвитку на регіональному рівні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є подальший розвиток теоретико-методологічних засад дослідження людського розвитку та його впливу на економічне зростання, і на цій основі – наукове обґрунтування пріоритетних напрямів активізації людського розвитку в Україні з урахуванням соціально-економічного стану та специфіки процесів трансформації нашого суспільства.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та вирішення комплексу завдань:

- дослідження соціально-економічної логіки теорій розвитку, генезису концепції людського розвитку, розвиток та застосування положень концепції людського розвитку для оцінки сучасного соціально-економічного поступу України;
- розробка необхідного категорійного апарату і методологічного інструментарію дослідження взаємовпливу людського розвитку та економічного зростання;
- оцінка чинників та аналіз динаміки показників людського розвитку на макро- та мезоекономічному рівнях та визначення основних тенденцій відповідних процесів в сучасних умовах;
- розробка регіональної моделі економічного зростання й інструментарію оцінювання впливу чинників інвестування у людський та фізичний капітал на економічне зростання регіону; здійснення розрахунків інтенсивності цього впливу;
- оцінка значення продуктивної зайнятості у механізмі поєднання економічного зростання і людського розвитку та визначення основних напрямів забезпечення продуктивної зайнятості населення регіонів України на етапі економічного зростання;

- обґрунтування основних напрямів активізації методів соціального партнерства для вирішення завдань людського розвитку та економічного зростання;
- розробка практичних рекомендацій щодо основних напрямів вдосконалення організаційно-економічного механізму людського розвитку в Україні, зокрема, пріоритетних завдань вдосконалення системи освіти, охорони здоров'я, підвищення рівня життя населення.

Об'єктом дослідження є вплив процесів людського розвитку на економічне зростання.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і практичних проблем забезпечення економічного зростання в Україні шляхом активізації процесів людського розвитку.

Методи дослідження. Загальною методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення сучасної економічної теорії, мікро- і макроекономіки, наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері дослідження взаємовпливу та взаємозалежності соціальних і економічних процесів. Для досягнення мети роботи використано низку загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, взаємопов'язаних та послідовно застосованих у ході дослідження: *системний історико-логічний* метод використано для дослідження історичної й науково-економічної логіки теорій розвитку та генезису концепції людського розвитку; *класифікаційно-аналітичний* метод – при дослідженні основних чинників людського розвитку; *методи економетричного моделювання* – при розробці регіональної моделі економічного зростання в контексті людського розвитку; *економіко-математичні методи системно-структурного аналізу* – для виявлення взаємозв'язків між інвестиціями в людський і фізичний капітал та економічним зростанням на різних рівнях; *методи статистичного аналізу* – для оцінки стану та динаміки змін показників людського розвитку регіонів України.

Інформаційною базою дослідження є документи Міжнародної організації праці, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), законодавчі та нормативні акти України з проблем відтворення та використання людського потенціалу, статистичні матеріали Державного комітету статистики України, Черкаського обласного управління статистики, довідково-інформаційні видання, дослідження зарубіжних та вітчизняних авторів, матеріали науково-практичних конференцій, внутрішня звітність промислових підприємств Черкаської області.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукові результати, що одержані автором і виносяться на захист, полягають у розробці теоретико-методологічних засад дослідження впливу людського розвитку на економічне зростання та обґрунтуванні практичних

рекомендацій щодо активізації процесів людського розвитку в Україні. Наукова новизна цієї роботи полягає в наступному:

- на основі аналізу теорій розвитку та концепції людського розвитку визначено та аргументовано соціально-економічне зростання як процес, у якому соціальний розвиток визначає розвиток економічний, що є теоретичним підґрунтям розбудови демократичної держави із соціально-орієнтованою економічною системою;
- отримало подальший теоретичний розвиток трактування соціально-економічного змісту категорії людський розвиток, яке, на відміну від існуючих визначень, інтегрує розуміння людського розвитку з врахуванням не лише макроекономічного та мезоекономічного, але й мікроекономічного та особистісного підходів до тлумачення даного поняття, що має суттєве значення при дослідженні мотивації та механізму забезпечення людського розвитку;
- визначено та систематизовано чинники людського розвитку на мезоекономічному рівні в Україні, виявлено їхню специфіку та тенденції розвитку, що дозволило суттєво конкретизувати завдання регіонального рівня управління в галузі відтворення людського потенціалу;
- вдосконалено напрацьовані вітчизняними і зарубіжними вченими методологічні й методичні підходи до оцінювання людського розвитку, що дозволило вперше здійснити розрахунки інтенсивності його впливу на економічне зростання в регіонах України;
- побудовано регіональну модель економічного зростання, яка враховує найважливіші чинники людського розвитку – рівень освіти, стан і охорону здоров'я, матеріальний добробут та умови проживання населення; розроблено інструментарій оцінювання впливу чинників людського розвитку та інвестування в фізичний капітал на економічне зростання регіону;
- доведено більшу ефективність впливу людського розвитку на економічне зростання регіонів порівняно з впливом чинника інвестицій у фізичний капітал, що дало можливість виявити важливі закономірності розвитку сучасної соціально-економічної ситуації в Україні та зробити висновки стосовно пріоритетних напрямів макроекономічної та регіональної політики у сфері розвитку людського потенціалу;
- виявлено базові закономірності та резерви використання соціального партнерства для вирішення завдань розширення можливостей людського розвитку на різних рівнях; теоретично обґрунтовано науково-практичні пропозиції щодо пріоритетних напрямів активізації його використання у напрямах: активної політики на ринку праці; реформування політики оплати праці та вдосконалення її організації на підприємствах;

розвитку персоналу; налагодження системи охорони праці на виробництві; соціального захисту та ін.;

- визначено пріоритетні завдання та напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму людського розвитку в Україні, які передбачають підвищення обсягів державних, корпоративних і приватних інвестицій у людський розвиток; забезпечення продуктивної зайнятості; реформування систем освіти і охорони здоров'я населення; зростання доходів, зменшення бідності тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені автором у дисертації, доведено до рівня методичних розробок та прикладних рекомендацій. Вони призначені для використання при опрацюванні програм соціально-економічного розвитку України та її регіонів, при підготовці проектів законодавчих і нормативних актів з питань відтворення людського потенціалу. Наукові розробки автора використані органами виконавчої влади України, зокрема: Управлінням охорони здоров'я Черкаської облдержадміністрації при розробці обласної міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я населення Черкащини на 2002-2011 роки» та основних напрямків її реалізації у 2003-2004 роках (довідка № 01-03/84-А від 20.12.2004 р.); Головним управлінням освіти та науки Черкаської облдержадміністрації при розробці програми соціально-економічного розвитку Черкаської області на 2004 рік та програми розвитку сільських територій на 2004-2010 роки (довідка про впровадження № 1/01 від 05.01.2005 р.). Розробки автора впроваджені також в навчальний процес Черкаської філії Української академії банківської справи при викладанні навчальних дисциплін: «Економіка підприємства», «Економіка праці», «Економічна теорія» на кафедрі економіки та економічної теорії для підготовки студентів зі спеціальностей «Банківська справа», «Облік і аудит» (довідка № 64 від 20.01.2005 р.). Прикладні розробки впроваджено також в практику підприємств, зокрема ПСП «Ньютон» при підготовці та реалізації заходів щодо розвитку персоналу, ефективної організації праці та підвищення трудової мотивації.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід щодо визначення впливу людського розвитку на економічне зростання регіонів України, методології його дослідження та основних напрямів впровадження ідей людського розвитку в Україні. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Матеріали проведеного дослідження апробовані в методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладені у статтях, впроваджені в навчальний процес.

Основні теоретичні й практичні положення дисертаційної роботи доповідалися на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: науково-практичній конференції «Внесок академіка В.І. Вернадського в дослідження проблем розвитку і розміщення продуктивних сил» (Київ, березень 2003 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-трудові відносини та соціальна політика в сучасних економічних умовах» (Донецьк-Слов'янськ, квітень 2003 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Мотивація трудової діяльності в умовах формування конкурентного середовища» (Хмельницький, червень 2003 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні та економічні проблеми мотивації праці в умовах ринкової економіки» (Миколаїв, вересень-жовтень 2003 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічні проблеми ринкової трансформації України» (Львів, листопад 2003 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми розвитку ринку праці та політика зайнятості населення в умовах трансформації економіки України» (Луганськ, листопад 2003 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Регіональні проблеми зайнятості і ринок праці» (Тернопіль, травень 2004 р.); науково-практичному семінарі «Розвиток банківської системи в Україні» (Черкаси, травень 2004 р.); міжнародній науковій конференції «Розвиток підприємницької діяльності в Україні: історія та сьогодення» (Тернопіль, червень 2004 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Управління людськими ресурсами: держава, регіон, підприємство» (Донецьк-Маріуполь, вересень 2004р.); науково-практичній конференції «Проблеми і механізми відтворення ресурсного потенціалу України в контексті євроінтеграції» (Рівне, жовтень 2004 р.), II Міжнародній науковій конференції «Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень в постсоціалістичних країнах» (Черкаси, вересень 2005р.)

Публікації. Основні результати проведених наукових досліджень висвітлені в 14 наукових працях загальним обсягом 4,7 друк. арк., з яких особисто автору належить 4,4 друк. арк. У наукових фахових виданнях опубліковано 9 статей (з них 1 у співавторстві).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний текст дисертації викладено на 179 сторінках, у тому числі таблиця та два рисунки займають повних три сторінки. Список використаних джерел із 186 найменувань викладено на 17 сторінках, 4 додатки – на 10 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі „Теоретичні й методологічні засади дослідження людського розвитку та його впливу на економічне зростання” на основі ретроспективного аналізу еволюції зарубіжної та вітчизняної наукової думки досліджено соціально-економічну логіку теорій розвитку і виникнення концепції людського розвитку, розвинуто та застосовано положення концепції людського розвитку для аналізу сучасного соціально-економічного поступу України, розроблено необхідний категорійний апарат і методологічний інструментарій дослідження взаємовпливу людського розвитку та економічного зростання.

Аналіз еволюції проблем людського розвитку в економічних концепціях від античності до сучасності свідчить про наростаюче усвідомлення економічних процесів як складової частини системних соціально-культурних взаємозв'язків. Разом з тим, це не заперечує важливої ролі економічного зростання в суспільному прогресі. Однак природа цього зростання бачиться по-новому: вирішальна роль у ньому належить нематеріальним чинникам, передусім позитивним людським якостям і характеристикам, формування яких і є змістом людського розвитку і розглядається тепер не як засіб економічного зростання, а насамперед як його мета.

Категорія “людський розвиток” являє собою окремий структурно-системний об'єкт соціально-економічного дослідження, у методологічних підходах до розуміння сутності якого існували і існують значні відмінності. Підсумовуючи різні підходи до дослідження категорії “людський розвиток”, ми трактуємо його як вдосконалення можливостей людини, її здібностей і шансів досягати поставленої мети та виконувати значимі для неї завдання. Зазначимо, що в своїй роботі людський розвиток ми розуміємо не лише у тому значенні, що йде від Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй і трактується як створення державою й суспільством умов для розширення можливостей людей прожити довге і здорове життя, отримати достатній рівень освіти, мати матеріальні засоби для гідного існування. На нашу думку, це визначення людського розвитку відповідає макроекономічному (і частково мегаекономічному) рівню. Ми використовуємо поняття людський розвиток в інтегрованому розумінні, включаючи в нього, крім вже названого макроекономічного підходу, також і мезоекономічний підхід (регіональні аспекти людського розвитку), і мікроекономічний підхід, тобто розвиток персоналу, і особистісний підхід, тобто саморозвиток людини зі своєї особистої точки зору і міркувань. Такий підхід має суттєве значення при дослідженні мотивації людського розвитку. Диференціація загального процесу людського розвитку за рівнями допомагає виявити тенденції зміни цієї мотивації під дією різних чинників і запропонувати дієві заходи для її посилення.

Ми дійшли висновку, що вибір орієнтованого на людський розвиток типу економічного зростання вимагає своєрідного перелому в поглядах на співвідношення економічного та соціального аспектів розвитку. У традиційному трактуванні соціальний аспект вважався похідним від економічного, людський розвиток – залишковим додатком до економічного, причому в традиціях переважно індустріального розуміння економічного добробуту та могутності. Такий підхід не враховує того, що інформаційна революція вже відкрила новий, постіндустріальний образ економічної моделі побудови суспільства, в якому економічна могутність створюється і примножується переважно за рахунок творчої інноваційної праці: управління інформаційними потоками, створення високих технологій тощо, що передбачає обов'язковою умовою високу трудову мотивацію та мотивацію безперервного розвитку, а відповідно - постійне зростання людських потреб і цінностей та можливостей їх задовольняти.

Особливо слід підкреслити, що взаємодія економічного і соціального факторів не лише забезпечує великі можливості задоволення соціальних потреб, але й сприяє підтриманню високої економічної активності. Інвестиції в людину не лише стають економічно доцільними, але й виступають важливим, необхідним чинником, стимулом, передумовою економічного зростання.

Завдання забезпечення людського розвитку потребує обґрунтованого оцінювання його стану. В роботі аналізуються переваги і недоліки як методики оцінювання людського розвитку ПРООН, так і вітчизняних методик.

Різноманітні як теоретичні, так і емпіричні дослідження доводять позитивний вплив освіти (яка є визначальним чинником людського розвитку) на економічне зростання на макрорівні. Сила цього впливу залежить від того, як вимірюється рівень освіти та від конкретної моделі економічного зростання, що використовується для аналізу. В роботі проаналізовано різні методики оцінки впливу людського капіталу на економічне зростання на макрорівні та модифікуємо ці методики для аналізу впливу людського розвитку на динаміку економічного зростання регіонів України.

У другому розділі «Оцінка стану людського розвитку в Україні та його впливу на економічне зростання» проаналізовано динаміку показників людського розвитку на макро- та мезоекономічному рівнях та визначено основні тенденції цих процесів в сучасних умовах, здійснено наукову класифікацію регіональних чинників людського розвитку, розроблено регіональну модель економічного зростання та інструментарій оцінювання впливу чинників інвестування в людський та фізичний капітал на економічне зростання регіону, зроблені розрахунки інтенсивності цього впливу.

Проведений в роботі аналіз проблем і динаміки показників людського розвитку в Україні дозволяє зробити такі висновки: за період 1992-1998 роки ВВП у розрахунку на душу населення в Україні зменшився на 46,1%, що вплинуло на зменшення загального рівня людського розвитку, зокрема зменшення тривалості життя населення. Відповідно, і показники людського розвитку в Україні (табл. 1) різко погіршилися протягом середини 90-х років, і лише у 2002 році за показником ІЛР Україна досягла рівня 1990 року, хоча абсолютна більшість країн, включаючи країни з перехідною економікою, мають за цим найважливішим показником помітний прогрес.

Таблиця 1

Динаміка індикаторів людського розвитку в Україні, 1992-2003 рр.

(методика ПРООН)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	69,1	68,4	67,7	66,7	67,1	68,8	69,1	68,1	68,1	69,2	69,5	66,1
Грамотність дорослого населення, %	98,5	9,5	98,6	98,6	98,7	98,7	99,6	99,6	99,6	99,6	99,6	99,4
Охоплення навчанням населення відповідного віку, %	73,7	72,5	72,4	72,7	73,4	77,1	77,9	76,9	77,3	81	84	86
ВВП на душу населення (за ПКС дол. США)	5921	5192	4097	3734	3406	3295	3194	3458	3816	4350	4870	5491
Індекс тривалості життя	0,74	0,72	0,71	0,70	0,70	0,73	0,73	0,72	0,72	0,74	0,74	0,69
Індекс рівня освіченості	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90	0,91	0,92	0,92	0,92	0,93	0,94	0,95
Індекс реального ВВП	0,68	0,66	0,62	0,60	0,59	0,58	0,58	0,59	0,61	0,63	0,65	0,67
Індекс людського розвитку (ІЛР)	0,773	0,76	0,744	0,734	0,73	0,74	0,744	0,742	0,748	0,766	0,777	0,766
Динаміка ІЛР (% до попереднього року)	-	98,3	97,8	98,7	99,6	101,3	100,4	99,7	100,8	102,4	101,4	98,6
Рейтинг України за ІЛР / кількість країн	45/ 162	54/ 162	80/ 174	95/ 174	102/ 174	91/ 174	78/ 174	74/ 162	80/ 173	75/ 175	70/ 177	78/ 177

В роботі визначено чинники людського розвитку на мезоекономічному рівні в Україні, систематизовано їх за групами (соціально-демографічні, соціальні, економічні, екологічні), виявлено їхню специфіку та тенденції розвитку, що дозволило суттєво конкретизувати завдання регіонального рівня управління в галузі відтворення людського потенціалу.

В роботі запропоновано регіональну модель економічного зростання, що дозволяє проаналізувати та визначити ступінь впливу основних параметрів людського розвитку – рівня освіти, стану й охорони здоров'я, матеріального добробуту та умов проживання населення на темпи економічного зростання регіону і порівняти віддачу від інвестицій у людський та у фізичний капітал.

Проведена в роботі економетрична оцінка впливу людського розвитку на економічне зростання регіонів України дозволяє зробити висновок, що фактор людського розвитку впливає на темп економічного зростання більшою мірою, ніж фактор акумулювання фізичного капіталу: його граничний ефект (0,047) більший, ніж граничний ефект фактору акумулювання фізичного капіталу (0,028) на 41%.

При цьому у регіонах з більшим промисловим потенціалом додаткові інвестиції у фізичний капітал впливають на економічне зростання слабше, ніж в середньому по Україні, а додаткові інвестиції в людський розвиток – сильніше, ніж в середньому. Якщо в середньому по Україні 1% додаткових інвестицій у фізичний капітал приводить до зростання показника валової доданої вартості із розрахунку на одну особу на 0,28%, то по регіонах із значним промисловим потенціалом збільшення інвестицій на 1% приведе лише до 0,27%, а по іншій групі регіонів – до 0,31% збільшення того ж показника.

Інша ситуація виявляється із впливом людського розвитку: для регіонів зі значним промисловим потенціалом його дія оцінюється як 0,58% приросту показника валової доданої вартості із розрахунку на одну особу, для регіонів з меншим рівнем економічного розвитку – 0,34%, а в середньому по Україні – 0,47%. Тобто, в сучасних умовах для найбільш промислово розвинутих регіонів додаткові інвестиції в людський капітал є більш значущими у забезпеченні економічного зростання, ніж для регіонів з меншим рівнем економічного розвитку. Таким чином, для усіх регіонів України людський розвиток є важливішим чинником економічного зростання, ніж нарощення фізичного капіталу.

У третьому розділі „Вдосконалення організаційно-економічного механізму людського розвитку в Україні” розроблено практичні рекомендації щодо основних напрямів вдосконалення організаційно-економічного механізму людського розвитку в Україні, зокрема вдосконалення законодавчого забезпечення, пріоритетних завдань розвитку системи освіти, охорони здоров'я, підвищення рівня життя населення, проаналізовано значення продуктивної зайнятості у механізмі поєднання економічного зростання і людського розвитку,

запропоновано основні напрями забезпечення продуктивної зайнятості населення регіонів України, розроблено практичні рекомендації щодо основних напрямів активізації методів соціального партнерства для вирішення завдань людського розвитку та економічного зростання.

В цілому трудова діяльність, процес зайнятості, ринок праці виступають сполучною ланкою між економічним зростанням та людським розвитком. Тому процеси, що відбуваються в трудовій сфері, і параметри, які їх характеризують, в роботі розглядаються не лише як одна з позицій, що описує життєві стандарти людини, але і як важливий елемент системи, яка забезпечує її розвиток.

Без трудової діяльності для суспільства не може бути людського розвитку, тому що зникають матеріальна основа цього розвитку і стимули, що забезпечують у майбутньому затребуваність результатів цього розвитку. Посилення ролі держави у сфері зайнятості дозволить прискорити перехід України до європейських стандартів, вимог інформаційного суспільства, моделі інноваційного розвитку, підвищення ефективності соціально-орієнтованого ринкового господарства. На подальшу перспективу основною метою політики зайнятості повинно стати досягнення структури зайнятості постіндустріального типу, для якої притаманним є збільшення чисельності та частки осіб, зайнятих у сфері послуг, передусім в інформаційному секторі економіки.

В контексті вирішення численних проблем у сфері соціально-трудоких відносин в напрямку забезпечення людського розвитку населення України вирішального значення набуває розвиток відносин соціального партнерства. Саме соціальне партнерство повинно стати нині переважаючим типом соціально-трудоких відносин, і саме наявність цього типу соціально-трудоких відносин стане основною ознакою соціальної орієнтації економіки України і дієвим засобом досягнення цілей людського розвитку. Подальший розвиток соціального партнерства в Україні сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, а відтак — і вирішенню важливих і складних завдань людського розвитку та економічного зростання.

Організаційно-економічний механізм забезпечення людського розвитку (рис.1) має стати результатом ефективного соціального партнерства в питаннях забезпечення розвитку людського потенціалу при координуючій ролі держави. При цьому основні функції держави у людському розвитку полягають в стимулюванні економічного зростання, формуванні сильного середнього класу в структурі населення України, підвищенні попиту на висококваліфіковану працю, створенні нових та відродженні поки що недіючих робочих місць для працівників високої кваліфікації, створенні сприятливого середовища для інвестицій в людину, заохоченні підприємців до розвитку персоналу тощо.

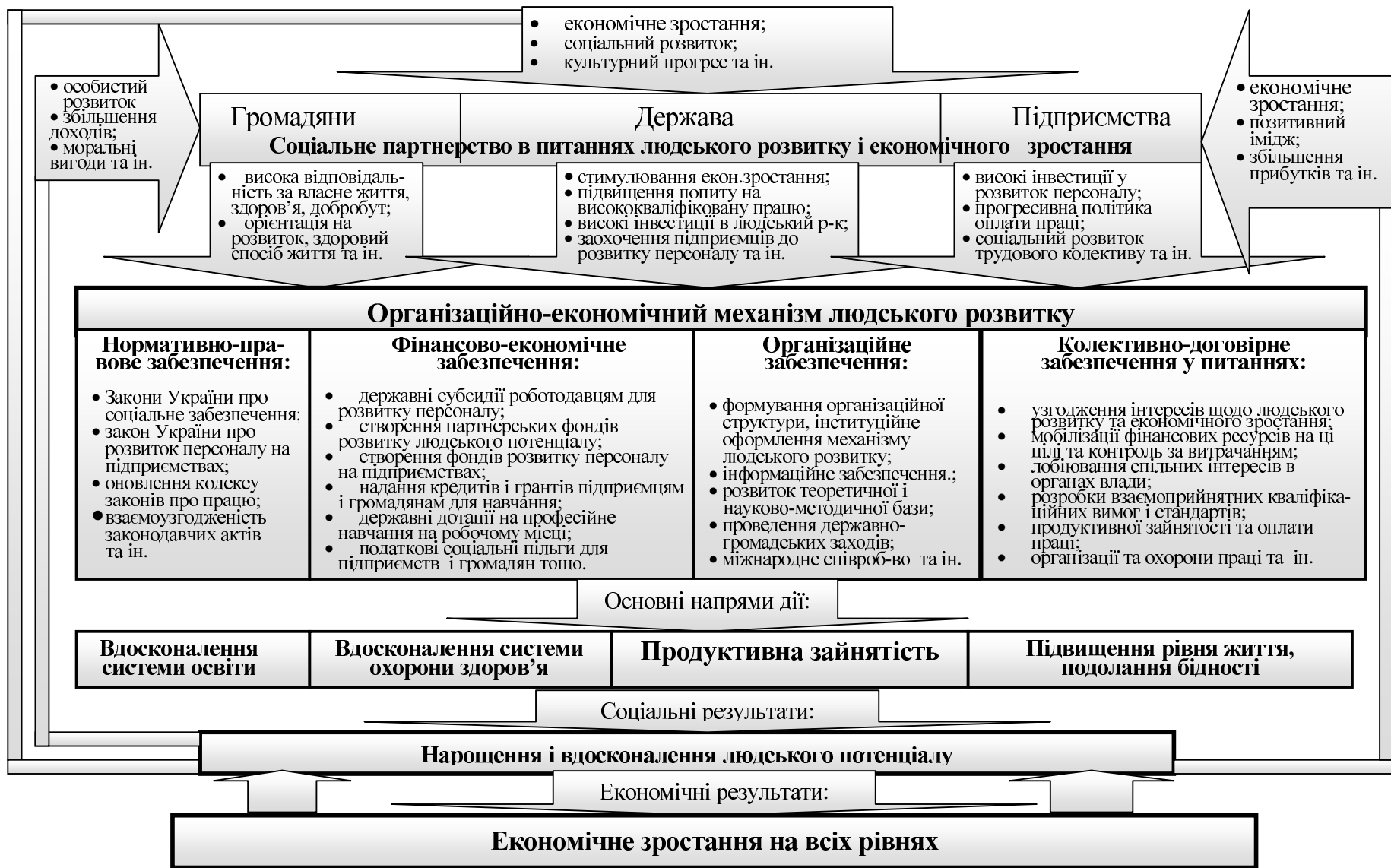

Рис.1. Схема організаційно-економічного механізму людського розвитку

Важливого значення у ефективному соціальному партнерстві щодо людського розвитку набуває активна діяльність на мікрорівні. Основними функціями підприємств в даній сфері є: здійснення активної і планомірної інвестиційної політики у розвиток персоналу, прогресивної політики оплати праці, соціального розвитку трудового колективу, формування відповідного соціально-психологічного клімату та корпоративної культури на підприємстві, спрямованих на розвиток організації через розвиток персоналу, забезпечення сприятливих та нешкідливих умов праці, охорона праці тощо.

Окремим громадянам, людині особисто також належить велика роль у ефективному соціальному партнерстві щодо забезпечення людського розвитку. У цьому контексті функції особистості такі: висока громадська активність і відповідальність за власне життя, здоров'я, добробут, орієнтація на розвиток, неперервне навчання, здоровий спосіб життя та ін.

Таким чином, організаційно-економічний механізм людського розвитку є результатом ефективного соціального партнерства у сфері людського розвитку та має такі основні складові: нормативно-правове, фінансово-економічне, організаційне та колективно-договірне забезпечення.

Воно створює передумови для здійснення таких основних напрямів дії організаційно-економічного механізму людського розвитку на зростання людського потенціалу: вдосконалення системи освіти, вдосконалення системи охорони здоров'я, підвищення рівня життя і подолання бідності та забезпечення продуктивної зайнятості. Внаслідок цих дій досягаються такі соціальні та економічні результати, як нарощення і вдосконалення людського потенціалу та економічне зростання на всіх рівнях, причому ці результати є взаємозалежними та взаємообумовленими.

В результаті дії описаного організаційно-економічного механізму людського розвитку отримують суттєву економічну віддачу не лише безпосередні інвестори – держава (економічне зростання, соціальний розвиток, культурний прогрес), підприємства (економічне зростання, позитивний імідж, збільшення прибутків) і громадяни (особистий розвиток, збільшення доходів, моральні вигоди), але й суспільство в цілому у вигляді зростання рівня життя населення, науково-технічного прогресу, підвищення ефективності зайнятості і, як результат, – людського розвитку. А це, в свою чергу, стане важливим фактором економічного зростання.

ВИСНОВКИ

В ході дисертаційного дослідження здійснено вирішення науково-прикладної проблеми, що полягає у подальшому розвитку теоретико-методологічних засад і розробці

прикладних основ дослідження людського розвитку та його впливу на економічне зростання, і науковому обґрунтуванні на цій основі пріоритетних напрямів вдосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення людського розвитку в Україні з урахуванням соціально-економічного стану та специфіки процесів трансформації нашого суспільства.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновки теоретичного і науково-практичного спрямування, основними з яких є:

1. В дисертаційній роботі обґрунтовується пріоритетне значення людського розвитку в соціально-економічному відродженні країни, що створює науково-економічну основу для посилення в нашому суспільстві уваги до проблем освіти, охорони здоров'я, забезпечення продуктивної зайнятості тощо. На основі концепції людського розвитку пропонується виважена і реальна система заходів, що базується на більш справедливому розподілі виробничих активів і доходів, орієнтується на розширення можливостей розвитку здібностей і задоволення потреб людей, їхню активну участь в економічному та громадському житті суспільства.

2. В роботі проаналізовано різні методики оцінки впливу людського капіталу на економічне зростання на макрорівні та модифіковано ці методики для аналізу впливу людського розвитку на динаміку економічного зростання регіонів України. На основі економетричного дослідження доведено, що фактор людського розвитку впливає на темп економічного зростання сильніше від фактору акумулювання фізичного капіталу. При цьому виявлено більший вплив зміни показника людського розвитку на економічне зростання для регіонів з більшим промисловим потенціалом.

3. Ідеологію людського розвитку може бути покладено в основу нової концептуальної моделі розвитку регіону, адекватної економіці перехідного періоду і соціально-ринкової економіці. Умови людського розвитку пов'язані переважно із соціально-економічним станом регіону. Разом з тим, накопичення і розвиток сукупного людського потенціалу регіону та зростання віддачі від нього визначає розвиток самого регіону, можливості його економічного зростання і досягнення добробуту населення.

4. Проведені дослідження засвідчують погіршення показників людського розвитку України та її регіонів протягом 90-х років, їхнє певне зростання останніми роками, значне відставання від прийнятих у цивілізованому світі норм і значну диференціацію цих показників у межах країни за регіонами. Ми дійшли висновку, що одним з головних чинників соціально-економічного відродження території має стати вдосконалення сфер освіти та охорони здоров'я відповідно до потреб майбутнього прогресивного розвитку регіону, а також подолання бідності.

5. Згідно концепції людського розвитку ми виділяємо три основні напрями державного управління з метою формування сприятливих умов для розвитку людського потенціалу: 1) покращання умов для забезпечення сучасних потреб населення в отриманні, безперервному розширенні та оновленні знань; 2) забезпечення умов для довгого та здорового життя населення країни; 3) забезпечення доступу населення до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя. За кожним з цих аспектів в дисертації запропоновані конкретні напрями державної політики, яка б сприяла людському розвитку.

6. Завдання поєднання економічного зростання і людського розвитку може бути сформульоване як завдання забезпечення економічного зростання, яке супроводжується створенням нових економічно ефективних робочих місць, що розширюють можливості зайнятості. Саме тому активну політику зайнятості ми розглядаємо як один з головних інструментів вирішення економічних і соціальних проблем сучасного українського суспільства та розширення можливостей людського розвитку.

7. Вирішення багаточисленних проблем у сфері соціально-трудова відносин в напрямку забезпечення людського розвитку населення України є неможливим без розвитку відносин соціального партнерства. За нашим дослідженням, в Україні є дуже значні невикористані резерви його застосування. Необхідна велика робота по розбудові національної моделі соціально-трудова відносин, зорієнтованої на побудову громадянського суспільства, людський розвиток і економічне зростання.

8. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що стратегія майбутнього економічного розвитку України має бути зорієнтована на людський розвиток. Це означає, що соціальний вимір має пронизувати економічні плани і економічну політику на всіх рівнях, значною мірою визначаючи їх. Інвестиції в людський розвиток виступають важливим, необхідним чинником, стимулом, визначальною передумовою економічного зростання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Кочума І. Ю. Освіта – активний чинник людського розвитку // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Социальная политика и человеческое развитие: Сб. науч. тр.: В 3 т. - Донецк: ИЭП НАН Украины. - 2003. – Т.2. - С. 375-381.

2. Грішнова О.А., Кочума І.Ю. Мотивація людського розвитку в стратегії економічного зростання України // Вісник Технологічного університету Поділля: Серія: екон. науки: В 2 ч.– 2003. -№ 4 (52).- Ч.1.- С.50-54 (особистий внесок диссертанта: здійснено обґрунтування значення людського розвитку в забезпеченні передумов економічного зростання).
3. Кочума І. Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення освіти як інституту людського розвитку в Україні // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. пр.– Суми: ВВП Мрія-1 ЛТД, УАБС. - 2004. - Т. 11.- С. 298-305.
4. Кочума І. Ю. Взаємовплив зайнятості, людського розвитку і економічного зростання // Вісник Східноукраїнського національного ун-ту ім. В.Даля.- 2004. - №1 (71). - Ч. 2. – С. 97-100.
5. Кочума І. Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення системи охорони здоров'я як інституту людського розвитку в Україні // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2004. – Вип. 4 (28). - Ч.3. – С. 301-307.
6. Кочума І. Ю. Проблеми й динаміка показників людського розвитку в Україні // Вісник Технологічного університету Поділля: Серія: екон. науки. - 2004. -№ 1 (59). - Т.2. - Ч.2. - С.198-201.
7. Кочума І. Ю. Економічна мотивація здорового способу життя як чинник збільшення його тривалості //Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие: Сб. науч. тр.: В 2 т. – Донецк: Ин-т экономики промышленности, 2004. – Т.1. - С. 330-337.
8. Кочума І.Ю. Регіональні чинники людського розвитку //Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Мале та середнє банківництво в умовах становлення ринкової системи в Україні: Зб. наук. пр.– Львів: Інститут регіональних досліджень, 2004. –Вип. 6(L). – С.233-239.
9. Кочума І. Продуктивна зайнятість у контексті забезпечення людського розвитку і економічного зростання // Україна: аспекти праці. -2005. -№6. – С.19-23.

Статті у інших наукових виданнях

10. Кочума І. Ю, Значение высшего образования для социально-экономического возрождения Украины // Труды Молдавского филиала Современного Гуманитарного Института. – Кишинэу: МФСГИ, 2004. – С.67-69.

Матеріали наукових конференцій

11. Кочума І.Ю. Значення продуктивної зайнятості для людського розвитку та економічного зростання // Проблеми розвитку ринку праці та політика зайнятості населення в умовах трансформації економіки України: Матеріали міжнар. наук.-практич. конф. (20-21.10.03 року). – Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2003. – С.58-59.
12. Кочума І.Ю. Регіональні особливості людського розвитку в Україні // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці: Матеріали всеукр. наук.-практич. конф. – Тернопіль, 2004. – С. 67-68.
13. Кочума І. Ю. Людський розвиток на мікроекономічному рівні // Розвиток підприємницької діяльності в Україні: історія та сьогодення: Матеріали II міжнар. наук. конф. – Тернопіль: Ін-т економіки та підприємництва, 2004. – С. 122-123.
14. Проблеми забезпечення продуктивної зайнятості населення Черкащини // Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах: Матеріали II міжнар. наук. конф. (28-30.09.2005).- Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2005. – С.392-396.

АНОТАЦІЯ

Кочума І. Ю. Людський розвиток як чинник економічного зростання в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2005.

У дисертаційній роботі розвинуто та застосовано положення концепції людського розвитку для сучасного соціально-економічного поступу України. Розроблено необхідний категорійний апарат і методологічний інструментарій дослідження взаємовпливу людського розвитку та економічного зростання. Розроблена регіональна модель економічного зростання та конкретний інструментарій оцінювання впливу чинників інвестування в людський та у фізичний капітал на економічне зростання регіону та зроблено розрахунки інтенсивності такого впливу. Проаналізовано динаміку показників людського розвитку на макро- та мезоекономічному рівнях та визначено основні позитивні та негативні тенденції цих процесів в сучасних умовах. Розроблено практичні рекомендації щодо основних напрямів вдосконалення організаційно-економічного механізму людського розвитку в Україні, зокрема

пріоритетних завдань вдосконалення системи освіти, охорони здоров'я, підвищення рівня життя населення. Проаналізовано значення продуктивної зайнятості у механізмі поєднання економічного зростання і людського розвитку. Запропоновано основні напрями забезпечення продуктивної зайнятості населення регіонів України на етапі економічного зростання. Розроблено практичні рекомендації щодо основних напрямів активізації методів соціального партнерства для вирішення завдань людського розвитку та економічного зростання.

Ключові слова: людський розвиток, економічне зростання, продуктивна зайнятість, людський капітал, охорона здоров'я, соціальне партнерство.

АННОТАЦИЯ

КОЧУМА И.Ю. Человеческое развитие как фактор экономического роста в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2005.

В диссертационной работе развита и усовершенствована концепция человеческого развития для современного этапа социально-экономического развития Украины.

Разработан необходимый категориальный аппарат и методологический инструментарий исследования взаимовлияния человеческого развития и экономического роста. Развита трактовка социально-экономического смысла категории человеческое развитие, впервые сформулированы основные определения для характеристики этого понятия на различных уровнях анализа.

Проанализирована динамика показателей человеческого развития на макро- и мезоэкономическом уровнях и определены основные тенденции в современных условиях. Эти исследования позволяют сделать вывод об ухудшении показателей жизнеобеспечения населения Украины и её регионов на протяжении 90-х годов их определённом увеличении в последние годы, значительное отставание от приемлемых в цивилизованном мире норм и значительную дифференциацию этих показателей в пределах страны по регионам.

Разработана региональная модель экономического роста и конкретный инструментарий оценки влияния факторов инвестирования в человеческий и физический капитал на экономическое развитие региона, а также сделаны расчёты интенсивности такого влияния. Доказано большее влияние человеческого фактора на экономический рост, чем фактора аккумулирования физического капитала. При этом, в регионах с большим промышленным потенциалом дополнительные инвестиции в физический капитал влияют на экономический рост в меньшей степени, чем в среднем по Украине, а дополнительные

инвестиции в человеческое развитие – в большей, чем в среднем. Это позволяет сделать вывод, что в современных условиях в Украине дополнительные инвестиции в развитие человеческого потенциала являются более эффективными, чем инвестиции в физический капитал.

Сделан анализ роли продуктивной занятости в механизме взаимосвязи экономического роста и человеческого развития. Процессы, которые происходят в трудовой сфере, и параметры, которые их характеризуют, являются важным элементом системы, которая обеспечивает человеческое развитие. Взаимовлияние занятости, человеческого развития и человеческого развития – многопланово и неоднозначно. Но обеспечение полной продуктивной занятости является мощным и однозначно позитивным фактором как для экономического роста страны, так и для расширения возможностей человеческого развития.

Предложены основные направления обеспечения продуктивной занятости населения регионов Украины на этапе экономического роста. Активная политика занятости рассматривается как один из основных инструментов решения экономических и социальных проблем современного украинского общества и расширения возможностей человеческого развития.

Разработаны рекомендации по основным направлениям активизации методов социального партнёрства для решения задач человеческого развития и экономического роста, при помощи активной политики на рынке труда, реформирования политики оплаты труда и усовершенствования её организации на предприятиях, развития персонала, социальной защиты и т.п. Именно социальное партнёрство должно стать на современном этапе преимущественным типом социально-трудовых отношений, и именно наличие этого типа социально-трудовых отношений станет главным признаком социальной ориентации экономики страны и действенным способом достижения целей человеческого развития.

Теоретически обоснованы и разработаны основные направления совершенствования организационно-экономического механизма человеческого развития, которые предусматривают новые подходы к государственному регулированию и поддержке человеческого развития, предложены приоритетные направления обеспечения продуктивной занятости, усовершенствования систем образования и здравоохранения, увеличения доходов, уменьшения бедности и т.п.

Ключевые слова: человеческое развитие, экономический рост, продуктивная занятость, человеческий капитал, здравоохранение, социальное партнёрство.

SUMMARY

Kochuma I.Y. The Human Development as a Factor of Economic Growth in Ukraine. – Manuscript.

The thesis is obtaining of Scientific Degree of Candidate of Sciences (Economics) by Specialization 08.09.01 – Demography, labor economics, social economics and policy. – Institute for Demography and Social Researches, Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, 2005.

Human evolution conception for modern social and economic development of Ukraine is developed and modernized in the thesis.

Worked out are a necessary category apparatus and methodological approach for the research of mutual influence for human evolution and economic growth. Developed are regional model of economic growth and special method of valuation for investing in human and physical capital for economic development of a region. Besides the intensity of such influence is figured out. Analyzed is the dynamics of human evaluation indicator in macro- and mezo-economic level as well as determined are the main positive and negative trends in modern conditions. Practical recommendations on the main directions for improving organizational and economic mechanism of human evolution in Ukraine are worked out, in particular the priority tasks for improving health system and standard of well-being. Analyzed is the role of productive employment in providing mutual influence for human evolution and economic growth. The main trends for supplying productive employment of the population of Ukrainian regions are proposed. Recommendations on the main directions for stirring up social partnership methods for solving problems of human evolution and economic growth are worked out.

Key words: human development, economic growth, productive employment, human capital, health care, social partnership.